

A KÖRNYEZETI SZEMLÉLETFORMÁLÁS ESZME- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI GYÖKEREI NÉMETORSZÁGBAN

THE IDEOLOGICAL AND SOCIAL HISTORICAL ROOTS OF FORMING ENVIRONMENTAL ATTITUDE IN GERMANY

Patyi Gábor¹, Kollarics Tímea²

¹PhD, egyetemi docens, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, Sopron
patyi.gabor@uni-sopron.hu

²PhD, egyetemi docens, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, Sopron
kollarics.timea@uni-sopron.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Németország élen jár a környezeti szemléletformálás terén. Számos tekintetben kezdeményező és minta más országok számára (például: erdei iskola, erdőpedagógia, tanösvények, élményösvények, látogatóközpontok). A tanulmány fő célja annak a társadalom- és eszmetörténeti folyamatnak a felvázolása, amely a 20. században zajlott a mai értelemben vett környezeti szemléletformálás előzményeként. Előtörténetként szólunk a pietista törekvésekről, majd a történet fő fonalát a 20. század kezdetén vesszük fel, és írunk a század elején létrejött első erdei iskolákról, az ifjúsági vándormozgalomról, a németországi reformpedagógiai törekvésekről (például vidéki nevelőotthonok), aztán tárgyaljuk mindezen kezdeményezések újraéledését a második világháború utáni időszakban. Az 1970-es évek, a kezdeményezések terén (például tanösvénylétesítések) talán legaktívabbnak mondható időszak bemutatása után szólunk a század végén kibontakozó erdőpedagógiai és fenntarthatóságra nevelési törekvésekről.

ABSTRACT

Germany is at the forefront of shaping environmental attitudes. It is an initiator and model for other countries in many respects (e.g. forest school, forest pedagogy, nature trails, experience trails, visitor centers). The main aim of the study is to outline the process of social and ideological history that took place in the 20th century as a precursor to the present environmental approach. As a prehistory we talk about the Pietist aspirations. Then we take the narrative thread of the story at the beginning of the 20th century, and write about the first forest schools, the youth wanderer movement, the German reform pedagogical aspirations (e.g. rural foster homes), and their revival after the Second World War. After presenting the 1970s (the most active period in the field of initiatives like e.g. nature study trails), we are talking about the efforts to develop forest pedagogy and education for sustainability at the end of the century.

Kulcsszavak: Németország, környezeti szemléletformálás, társadalomtörténet, fenntarthatóságra nevelés

Keywords: Germany, environmental approach, social history, education for sustainability

ELŐTÖRTÉNET (17–19. SZÁZAD)

Tanulmányunk elején a 20. századi németországi környezeti szemléletformálás történeti előzményeiről írunk. Az iskolai keretben megvalósuló környezeti szemléletformálás múltja Németországban a 17–18. század fordulójára nyúlik vissza. A pietista szellemiségű pedagógusok a nevelést és az oktatást életszerűbbé szeretnék volna tenni. A városi polgárok számára a gyakorlati életben hasznos praktikus ismeretek átadását tűzték ki célul. Az eredendően vallási irányzatból pedagógiai mozgalmat formáló August Hermann Francke (1663–1727) Hallében tevékenykedett, és az általa alapított iskolákban a reáliákat a korban szokásosnál nagyobb mértékben oktatta. Abból a célból, hogy a fiataloknak természetre vonatkozó tudást közvetítsen, és őket a természettudományos kutatásokba bevezesse, a magasabb szintű iskolák tanulói számára botanikus kerteket és természettudományos szertárakat létesített. Az általa szervezett alacsonyabb rendű iskolák diákjai pedig kertészkedtek az iskolakertben (Duhr, 2006).

A 18. század végén kibontakozó filantropista pedagógiai mozgalomban is nagy jelentőséggel bírt a környezeti szemléletformálás. A filantropisták a pietista pedagógusokhoz hasonlóan tizenöt éves korig minden gyermeknek közhasznú-praktikus ismereteket akartak nyújtani. Christian Salzmann (1744–1811) a tübingiai Schnepfenthalban hozott létre „filantropinumot”. Az ott folyó nevelőmunkában fontos szerepet játszott a sokféle szabadban végzett gyakorlat, a játék, a kirándulások és a természetben folyó testi nevelés (úszás, evezés, lovaglás stb.) (Mészáros et al., 1999). A filantropisták elképzelései szerint olyan nevelésre van szükség, amely támogatja a gyermekek „természetes erőinek” szabad kibontakozását. Ebben a kibontakozásban a természettel való érintkezésnek, a vidéki környezetben zajló életnek nagy jelentősége van. Salzmann filantropinumában a reáliák, azon belül a természetismeret tanításának jelentős szerepe volt. Az erdő, mező és a vizek fontos témáit képezték az oktatómunkának. A tanárként ott működő erdőzoológus, Matthäus Bechstein a természetismeret tárgy elsajátításához természeti naplók készítésére biztatta diákjait, ezzel rászorítva őket az egyes természeti jelenségek pontos megfigyelésére (Duhr, 2006).

A 18. század végén és a 19. század során Németországban széles körben hatottak a német ajkú svájci pedagógus, Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) nevelési nézetei. Szegény sorsú gyermekek nevelése során a „szakképzés” és az

egyetemes embernevelés harmóniájára törekedett. A nevelés és oktatás Pestalozzi szerint (a filantrópok nézeteihez hasonlóan) nem más, mint a természetes önkibontakoztatásra irányuló gyermeki törekvések segítése, támogatása (Németh-Skiera, 1999). Pedagógiájában a természettel való kapcsolatnak elementáris szerep jut. A gyermekek alapvető elemi képzése során egyforma súlyt fektetett a fej (értelem), a szív (érzelem) és a kéz (munkatevékenység) egymással összefüggésben álló fejlesztésére. Ez irányú nézetei jelentős visszhangra leltek a 1990-es évek németországi erdőpedagógiai szakirodalmában. Tanai a német nyelvterületen a 19. század első felében népiskolai mozgalmat indítottak el, melynek során a természetismeret tanítása is nagy figyelmet kapott (Duhr, 2006).

Az ipari forradalom fokozatos térnyerésének a természeti környezetben tapasztalt negatív következményei (a gőzgépek megjelenése az ipari termelésben, a vasúti sínek, a bányaművek és a kivágott erdők), a táj fokozatos átalakulása a 19. század első felében Németországban természetvédő mozgalom kibontakozásához vezetett. A 19. század húszas éveiből származó írásokban a természet, és azon belül különösen az erdők pusztulásának víziója összefonódott a haza veszélyeztetettségének gondolatával. A természet szépségének óvása összekapcsolódott a haza érdekeinek védelmével. Az erdő „német” lett, és kiemelt tárgya a korabeli költészetnek.

A 19. század közepén, az akkor még „fiatal” német erdőgazdálkodás és erdészeti tudományosság felismerte, hogy a kivágott erdők újraterelítéséhez, illetve az erdőterületek védelméhez nem elégségesek pusztán politikai, rendészeti intézkedések. Felismerték, hogy széles néprétegek környezeti szemléletformálására is szükség van. A svájci Elias Landolt a magashegyi erdőkről a szövetségi tanácshoz intézett emlékiratában már 1862-ben azt írta, hogy az erdészeti hivataloknak fokozottabban kell a nyilvánossághoz fordulniuk, és az erdőhöz kapcsolódó képzési kínálatot kell biztosítaniuk. A környezeti szemléletformálás iránti megnövekedett igényt tükrözték a 19. század közepén a német nyelvterületen nagy számban létesült természetkutató egyesületek is (Duhr, 2006).

SZÁZADVÉG ÉS SZÁZADELŐ

A 19. század utolsó harmadában az ipari forradalom és az urbanizáció egyre intenzívebb térnyerésének következményeképp a német nyelvterületen élő emberek természettől való elidegenedése is fokozódott. Ellentörekvésként széles körű vándormozgalom bontakozott ki, sorra alakultak a túraegyesületek, túracsoportok, amelyek nagy szerepet játszottak a korabeli környezeti szemléletformálásban is.

Kiemelt jelentősége miatt külön kell szólnunk a 19. század utolsó évtizedében kibontakozott vándormadár (Wandervogel) ifjúsági mozgalomról. Két gimnázium-

um (Magdeburg, Berlin-Steglitz) diákjainak szinte egy időben kezdett gyalogtúrázásaiból bontakozott ki a nagyon széles ifjúsági réteget, köztük lányokat is megmozgató vándormadár mozgalom. A mozgalom fő törekvései a nagyvárosi civilizációval való szembefordulás és egy sajátos ifjúsági életstílus és kultúra megteremtése voltak. A századforduló után sorra létrejövő ifjúsági túraszervezetek egy sajátos világot, érték- és normarendszert alkottak, amelynek fontos elemei voltak a túrázás, táborozás, a régi diákszokások, népdalok és néptáncok felelevenítése, kötetlen érintkezés a két nem fiatal tagjai között (Németh–Skiera, 1999). A túrázások a természetben (Wandern in der Natur) és a romantikus utazások (Fahrten) nagy jelentőséggel bírtak az ifjúsági szervezetek életében. A túrázások, utazások során környezeti szemléletformálás is zajlott. A túrázás lehetőséget teremtett a flóra és a fauna, a talajviszonyok és a különböző időjárási jelenségek megfigyelésére. Az ismeretszerzés mellett gyakorlati tevékenységet folytattak a természetvédelem terén. Közös munkával részt vettek szálláshelyek, menedékházak, kilátótornyok és túraútvonalak létesítésében, besegítettek a mezőgazdasági, erdészeti munkákba (Duhr, 2006).

A vándormadár mozgalom tekinthető a németországi reformpedagógia egyik kiindulópontjának is. Ifjúsági szállások, vidéki iskolaotthonok (Landschulheimen) és a vidéki nevelőotthonok (Landerziehungsheime) későbbi alapítása ebből a mozgalmából bontakozott ki. 1932-ben Németországban már 250 vidéki iskolaotthon működött. A reformpedagógiai mozgalom első iskolamodelljét, a Cecil Reddie angol középiskolai tanár által létesített Új Iskolát (New School) Németországban Hermann Lietz honosította meg. Az eredeti iskolakoncepciót némileg átalakította, a német igényekhez igazította. Lietz kezdeményezése nyomán a századforduló után egyre több vidéki nevelőotthon létesült, ilyen jellegű bentlakásos intézmények egyébként mind a mai napig léteznek Németországban (Mikonya, 2002).

A 20. század folyamán Németországban a környezeti szemléletformálás meghatározó iskolajellegű intézményeivé az erdei iskolák (Waldschulen) váltak. Az első erdei iskolákat 1904-ben Berlin-Charlottenburgban, illetve 1906-ban az elzászi Mühlhausenben alapították. Az 1930-as évek elején Németországban már több mint hetven erdei iskola működött (Duhr, 2006). Az első erdei iskolák létesítésénél meghatározóak voltak az egészségügyi és szociálpolitikai szempontok (a charlottenburgi intézményt az alapítók találoan szabad levegős iskolának – *Freiluftschule* – nevezték) (Hortobágyi, 1993; Kövecsesné Gósi, 2015). A később létesített intézményekben már a környezeti szemléletformálás szempontjai (tanulás az erdőben, az erdőről, természetről) kerültek előtérbe.

Németországban az 1930-as évek elején a nemzeti szocializmus hatalomra kerülése akasztotta meg azokat a pozitív folyamatokat, amelyek a környezeti szemléletformálás terén a 20. század elején kibontakoztak.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN

A második világháború után a környezeti szemléletformálás fejlődése szempontjából fontos mérföldkő volt a Schutzgemeinschaft Deutscher Wald (SDW) megalakulása. 1947-ben ötszáz állampolgár célul tűzte ki, hogy megmentse a háború alatt óriási veszteségeket szenvedett német erdőket (URL1). A figyelemfelhíváson kívül jelentős erdőtelepítési munkálatokat is végeztek az önkéntesek, vándorkiállításokat szerveztek, 1952-ben létrehozták a Fa napját (Tag des Baumes), és egyre elkötelezettebbek lettek a szemléletformálás iránt. Hitték, hogy a felnőtteknek és a gyerekeknek egyaránt jobban meg kell ismerniük az erdőt ahhoz, hogy védelembe vegyék. A későbbi erdőpedagógiai tevékenység itt gyökerezik. Az erdészek szorosan együttműködtek a pedagógusokkal, aminek eredményeképpen több nevelő-szemléletformáló munkacsoport után 1957-ben megalakult a Deutsche Waldjugend, az SDW ifjúsági szervezete (Duhr, 2006). Az 1960-as években részt vettek a nagy volumenű tanösvény-létesítésekben is. Szorgalmazták, hogy bizonyos erdőrészekben rekreációs célokat is szolgálva ösvényeken „vezessék” a látogatókat, megelőzve a természetkárosítást, miközben felvilágosító táblákon ismertették meg az erdőjárókkal a legfontosabb összefüggéseket (Kollarics, 2020). Az 1950-es években felvirágzó tevékenységek az 1960-as években is folytatódtak: az ifjúság bevonása elsődleges cél volt, ezért a tanösvénylétesítés mellett erdei ifjúsági szalókat, tanerdőket, kiállításokat, különféle rajz-, barkács- és esszépályázatokat hívtak életre az erdészeti hatóságok támogatásával. 1970-ben megrendezték az első erdei ifjúsági játékokat Bajorországban (Duhr, 2006). A fiatalok bevonása, az oktatási intézmények és a természet-környezetvédő szervezetek együttműködése, a gyakorlatorientált, aktív tevékenységek, valamint a saját kezdeményezések máig fontos elemei a környezeti nevelésnek Németországban (Ebers, 1998).

Az 1970-es években sorra létesültek a környezet- és természetvédelmi szervezetek Németország-szerte, 1979-ben az SDW-t hivatalosan is elismerték természetvédelmi szövetséggént, amely jogokkal is felruházta őket. Az 1970-es években járunk, a *Belgrádi Charta* és a *Tbiliszi nyilatkozat* évtizedében, amikor világszerte kialakult, hivatalossá vált, és terjedni kezdett a környezeti nevelés fogalma és tartalma. Németországban a tanösvények fejlődése, a súlypontok áthelyeződése jól reprezentálja a környezeti szemléletformálás lényegi változását a statikus információátadástól a természeti élményen át az élménypedagógiáig (Kollarics, 2020). Az 1970-es években az iskolai környezeti nevelés témaköreit az egyes szövetségi államok tantervei határozták meg: a környezeti szemléletformálás elsősorban a természettudományos tantárgyakhoz kapcsolódott. Tartalmi és módszertani szempontból is kritikák érték a rendszert, ezért különösen jelentős az iskolán kívüli lehetőségek gyors elterjedése az 1980-as években: népfióiskolák, természeti- és környezeti oktatóközpontok, akadémiák, alapítványok, egyesületek és múzeumok váltak a környezeti szemléletformálás színtereivé. Az ökopedagógia kezdetét az 1980-as évekre

datálják. Az ökopedagógusok új tanítási és tanulási módszereket teszteltek: minden érintettnek segítenie kell a tanulási folyamat alakításában, és a részvétel volt az egyik legfontosabb prioritás. A természetpedagógia fogalma (Naturbezogene Pädagogik) az 1980-as évek végén jelent meg Hans Göpfer könyvében. Vallja, hogy csak azok válhatnak aktív környezetvédővé, akik megismerték, szeretik és védik a természetet. A környezeti nevelés fogalma német nyelvterületen az 1992-es Riói Konferencia után fejlődött tovább fenntartható fejlődésre neveléssé (Bildung für Nachhaltige Entwicklung) (Duhr, 2006; Bahr, 2013). Mint ahogy már megfigyelhetjük, Németországban a környezeti nevelés gyökerei az erdőhöz kapcsolódnak, és az intézményes vagy iskolán kívüli környezeti szemléletformálásban is ez a leggyakrabban előforduló téma. Az 1980-as években bekövetkezett levegőszennyezettség fokozódása (különösen a kénvegyületek okán) újra az erdőkre, az erdőpusztulásra és ezáltal az erdők védelmére irányította a figyelmet. Az erdő a legkomplexebb, mindenki számára hozzáférhető helyszín, élettér, eszköz és tanulási közeg, amely kapcsán élményalapúan vizsgálhatók, megtapasztalhatók az ökológiai kapcsolatok, az élő és élettelen környezeti tényezők. Az első nemzetközi erdőpedagógiai konferencia 1992-ben Zürichben került megrendezésre. Az erdészekhez, erdészetekhez kötődő erdőpedagógiai tevékenységnek Németországban és Svájcban is jelentős előzményei voltak (például a svájci Rucksackschule – hátizsákiskola, Waldwochen – Erdei hetek és Bergwaldprojekt – Hegyi erdő projekt koncepciók, illetve a Haus des Waldes – az Erdő Háza központ létrehozása Stuttgartban) (Schmithüsen–Duhr, 1993; Duhr, 2006). Az erdőpedagógia kifejezés hazánkba is Németországból érkezett (Kováts–Németh, 2010).

A 2005-től 2014-ig tartó időszakot az ENSZ a Fenntarthatóságra nevelés évtizedének nevezte. Németországban is felváltja a fenntartható fejlődésre nevelés fogalmát a fenntarthatóságra nevelés koncepciója (Bildung für Nachhaltigkeit). A holisztikus, rendszerszemléletű megközelítésben az erdő jól reprezentálja a fenntarthatósági dimenziók összefonódását is a három pillér (környezet, gazdaság, társadalom) mentén: ökológiai, ökonómiai, szociális, esztétikai és kulturális szempontból is nélkülözhetetlen (Stoltenberg, 2005). Ebben az időszakban oktatási anyagok, tankönyvek készültek és kerültek felülvizsgálatra a fenntarthatóság komplexitását szem előtt tartva.

IRODALOM

- Bahr, M. (2013): Umweltbildung. *Potsdamer Geographische Praxis*, 6, 1, 71–78. https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/6388/file/bahr_71_78.pdf (letöltve: 2022. 06. 20.)
- Duhr, M. (2006): Das Kulturphänomen Wald, eine Bildungsressource für die Schule. In: Corleis, F. (Hrsg.) (2006): *Schule: Wald. Der Wald als Ressource einer Bildung für eine nachhaltige Entwicklung in der Schule*. Lüneburg: Verlag Edition Erlebnispädagogik Lüneburg, 21–74.

- Ebers, S. (1998): Effektive Methoden der Umweltbildung. In: Ebers, S. –Laux, L. et al. (1998): *Vom Lehrpfad zum Erlebnispfad*. Hessen: Naturschutz-Zentrum Hessen, Wetzlar, 31–36.
- Hortobágyi K. (1993): Újjászülető erdei iskolák Magyarországon. *Iskolakultúra*, 3, 13–14, 85–90. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/29104/28822>
- Kollarics T. (2020): A tanösvényektől az élményösvényekig – történeti áttekintés a tanösvények fejlődéséről. *Képzés és Gyakorlat*, 18, 1–2, 77–86. DOI: 10.17165/TP.2020.1-2.7, http://www.trainingandpractice.hu/sites/default/files/kepzes_es_gyakorlat/fulltext/Training_and_Practice-2020-01-02-Full_Issue_0.pdf (letöltve: 2022. 09. 10.)
- Kováts-Németh M. (2010): *Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig*. Pécs: Comenius Kiadó
- Kövecsesné Gósi V. (2015): *A környezeti nevelés gyakorlata az erdei iskolában*. Győr: Hazánk Kiadó, <https://tinyurl.com/3n72va6t>
- Mészáros I. – Németh A. – Pukánszky B. (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest: Osiris Kiadó
- Mikonya Gy. (2002): Abbotsholme – a reformpedagógia kezdete. In: Németh A. (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 9–24.
- Németh A. – Skiera, E. (1999): *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, https://www.researchgate.net/publication/306255135_Reformpedagogia_es_az_iskola_reformja
- Schmithüsen, F. – Duhr, M. (1993): Waldpädagogik aus forstpolitischer Sicht. *Schweizerische Zeitschrift für Forstwesen*, 144, 3, 163–176. <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=szf-003%3A1993%3A144%3A%3A27#202> (letöltve: 2022. 09. 10.)
- Stoltenberg, U. (2005): Bildung für Nachhaltige Entwicklung – aktuelle Herausforderungen für die außerschulische Arbeit. In: *Umweltbildung in Wald. Ein Beitrag zur UN-DEKADE „Bildung für nachhaltige Entwicklung“*. Hanau: Arbeitsgemeinschaft Natur- und Umweltbildung – Bundesverband e. V., 10–24.
- URL1: Schutzgemeinschaft Deutscher Wald: <https://www.sdw.de/ueber-die-sdw/geschichte-der-sdw/> (letöltve: 2022. 06. 20.)